

DE SCHEIDING VAN KERK EN STAAT

Een herijking

Wibren van der Burg

Kerk en staat hebben in de christelijke wereld vaak gebotst. Soms was dat omdat de kerk radicale kritiek had op de politieke machthebbers, vaker omdat de kerk een machtige concurrent was van het wereldlijk gezag. De staat probeerde de kerk aan zich te onderwerpen en omgekeerd. De Investituurstrijd in de middeleeuwen en de strijd in de Republiek tussen dominees en regenten zijn bekende voorbeelden.

Anders dan de meeste Europese landen heeft Nederland (met uitzondering van de eerste helft van de negentiende eeuw) nooit een sterke band tussen kerk en staat gekend. Tijdens de Republiek was er wel een officiële, maar geen staatskerk. Onder Koning Willem I probeerde de overheid wel controle uit te oefenen over de interne zaken van kerken en synagogen. Eerst vanaf 1848 werd geleidelijk de scheiding tussen kerk en staat ingevoerd. Zo werden in 1871 de ministeries van eredienst opgeheven. Met de nieuwe Grondwet van 1983 en het 'doorsnijden van de zilveren koorde' werden de laatste institutionele en financiële banden tussen kerk en staat verbroken. Er zijn weliswaar ook nu nog subsidieregelingen waarvan kerken en religieuze organisaties profiteren, maar die ondersteunen niet het functioneren van de kerk in algemene zin, maar slechts specifieke taken die ook vanuit het neutrale overheids perspectief waardevol zijn, zoals geestelijke verzorging in leger en gevangenen, onderhoud van monumentale kerkgebouwen, en activiteiten van kerken op het gebied van media, onderwijs en maatschappelijke zorg.

Over de scheiding van kerk en staat bestaan veel misverstanden. Zij wordt vaak ten onrechte gelijkgesteld met een scheiding tussen geloof en politiek. Dat beginsel bestaat in Nederland echter niet. Een direct of indirect beroep op geloofsovertuigingen in het politieke debat is in ons verzuilde land altijd toegelaten; er is ook geen goede reden om religie kunstmatig uit het publieke debat te houden. Ook nu nog zijn er drie politieke partijen met een confessionele grondslag in het parlement vertegenwoordigd.

De scheiding van kerk en staat is ook iets anders dan de neutraliteit van de staat. Deze laatste houdt in dat de staat in zijn beleid geen mensen of groepen mag bevoordelen of benadelen op grond van hun le-

vensovertuigingen; het is dus een criterium voor de inhoud van het beleid.

De scheiding van kerk en staat is echter geen inhoudelijk criterium, maar een institutioneel criterium. Het bestaat uit twee delen: de staat mag zich niet met de interne aangelegenheden van de kerk bemoeien, en omgekeerd mag de kerk zich niet met de interne aangelegenheden van de staat bemoeien. Dit beginsel is het best te begrijpen tegen de achtergrond van die eeuwenoude geschiedenis waarin de twee machtigste instituties in de samenleving, de kerkelijke en de wereldlijke macht, regelmatig met elkaar botsten en probeerden elkaar te controleren. In veel landen is die scheiding van kerk en staat nog steeds niet volledig doorgevoerd. Voorbeelden zijn het bestaan van staatskerken en concordaten, de aanwezigheid van Anglicaanse bisschoppen in het Britse Hogerhuis en de kerkbeasting in Duitsland.

Het beginsel is dus vooral een manier om de spanningsverhouding tussen twee machtige instituties te reguleren. Maar als dat de achterliggende gedachte is, rijst de vraag of dit beginsel nog wel betekenis heeft als een van die twee instituties, de kerk, in de hedendaagse samenleving nauwelijks meer macht heeft. Is het beginsel door de secularisering niet overbodig geworden? Of kunnen we er een nieuwe betekenis aan geven? Dat zijn de vragen die in dit artikel aan de orde zijn.

1. Een tweeledig beginsel

De afgelopen decennia is de Nederlandse samenleving ingrijpend veranderd. Nog slechts een minderheid van de Nederlanders rekent zich tot een kerk of religieuze organisatie. Er is een grote groep van 'zwevende gelovigen' die op zijn hoogst een losse band hebben met kerken. Alleen in orthodox-protestantse kringen heeft de kerkelijke leiding soms nog echt gezag, maar die kerken doen als zodanig geen aanspraak op de politieke macht. Hun leden zijn soms wel politiek actief, bijvoorbeeld in SGP en ChristenUnie, maar ook deze partijen accepteren de democratische rechtsstaat als basis en beogen niet de kerk aan de macht te brengen. Iets vergelijkbaars geldt voor fundamentalistische moslims in Nederland: zij menen wel dat het recht de door God gegeven normen (de sharia) moet weerspiegelen, maar de overgrote meerderheid wil zeker niet dat moskeebesturen of imams politieke macht krijgen. Natuurlijk mengen imams, bisschoppen, synodes of de Raad van Kerken zich wel in maatschappe-

lijke en politieke debatten, maar dat is hun goed recht en kan vaak als een waardevolle bijdrage aan de meningsvorming worden gezien.

De kerk als machtsinstituut dat aanspraak maakt op gehoorzaamheid van de gelovigen en dat met de overheid concurreert om de macht (of daarmee samenwerkt), bestaat in Nederland niet meer. Voorzover de scheiding van kerk en staat zich richt op het tegengaan van kerkelijke inmenging in staatszaken is dit beginsel in Nederland dus irrelevant geworden. Er is geen serieus te nemen groep die dit wil veranderen. (In andere landen is dat natuurlijk anders; daar claimen kerken of ayatolla's vaak ook wereldlijke macht.)

Het tweede deel van het beginsel, dat de staat zich niet in intern-kerkelijke zaken mag mengen, is daarentegen in Nederland en internationaal onverminderd actueel. Als in een spanningsrelatie tussen twee partijen een van de twee veel minder macht heeft, zoals nu het geval is met de gemarginaliseerde kerken en een overmachtige staat, ligt het gevaar van machtsmisbruik door de sterkste partij altijd op de loer. Er zijn overigens veel meer landen waar de politiek de kerk of de religie controleert, dan landen waar het omgekeerde het geval is. Een voorbeeld is het seculiere Turkije, waar de staat via het presidium voor godsdienstzaken, de Diyanet, verstrekende controle uitoefent over moskeeën, zelfs over Turkse moskeeën in Nederland. Men wil voorkomen dat de georganiseerde islam politieke macht verwerft, maar doet dit door een drastische staatsinmenging in de interne zaken van moskeeën en kerken. Men erkent dus slechts één kant van het beginsel van scheiding van kerk (of moskee) en staat.

Ook in Nederland spreekt het tweede deel van de scheiding van kerk en staat voor politici niet vanzelf. Zo wordt regelmatig bepleit dat de staat een moderne, liberale islam moet bevorderen. Als vrijzinnige lijkt mij dit doel inderdaad nastrevenswaardig, maar het is geen doel waar de overheid zich voor mag inzetten. Een voorbeeld waar dit ten onrechte wel gebeurde, is de subsidie aan de Amsterdamse Westermoskee die expliciet bedoeld was om liberale stromingen binnen de islam te steunen. Een ander voorbeeld was minister Verdonk die in een ontmoeting met imams zei dat ze hoopte dat er volgend jaar ook een vrouwelijke imam bij zou zijn. Het wel of niet voor vrouwen openstellen van bepaalde ambten is een interne zaak voor moskeeën en kerken waar de staat zich niet mee mag bemoeien. (Overigens kan ik me niet voorstellen dat ze iets dergelijks ook gezegd zou hebben in een ontmoeting met rooms-katholieke bisschoppen, maar dit terzijde.) Een recent voorbeeld is de discussie over de IKON, HUMAN en andere levensbeschouwelijke om-

roepen. Formeel zijn het de kerken zelf aan wie de zendmachtiging en subsidie wordt toegekend, waarbij een aantal kerken, waaronder de Remonstrantse Broederschap, zich verenigd heeft in de IKON. De minister (nog wel van CDA-huize) motiveerde een fikse korting op hun subsidies met het argument dat deze levensbeschouwelijke omroepen zich niet tot hun kerntaken zouden beperken. (Ze kwam overigens tot dit oordeel op basis van een onjuiste categorisering waarbij bijvoorbeeld het IKON-programma *Songs of Praise* als 'klassieke muziek' was aangeduid.) De vraag wat tot de kerntaken van een kerk behoort, is echter een interne vraag waar de staat zich niet mee mag bemoeien.

Deze voorbeelden laten zien dat het tweede deel van de scheiding tussen kerk en staat ook in Nederland nog steeds een noodzakelijke waarborg is. Politici komen gemakkelijk in de verleiding om dit beginsel niet in acht te nemen, omdat ze denken bepaalde politieke doelen het best te kunnen verwezenlijken door zich wel degelijk met de interne zaken van een kerk of moskee te bemoeien.

2. Herijking

Juridische beginselen moeten regelmatig herijkt en zo nodig geherformuleerd worden in het licht van veranderende omstandigheden. Zo beschermt de vrijheid van godsdienst tegenwoordig niet alleen religieuze gelovigen maar ook atheïsten, en beschermt zij bovendien ook de vrijheid om afstand te nemen van een geloof. Deze verruiming in de juridische doctrine waren mede een antwoord op de opkomst van niet-religieuze levensbeschouwingen zoals humanisme en atheïsme. De vraag is of er ook een vergelijkbare verandering nodig is in de uitleg van het beginsel van de scheiding van kerk en staat.

De komst van de islam in Nederland maakt een dergelijke herijking naar mijn overtuiging niet noodzakelijk. Het is voldoende, wanneer we, zoals doorgaans ook al gedaan wordt, het begrip 'kerk' ruim interpreteren als elk religieus genootschap inclusief moskeeën en synagogen. Maar de opkomst van 'zwevende gelovigen', mensen die hun geloof niet beleven binnen relatief hechte organisatorische verbanden zoals de kerken, zorgt wel voor een fundamentele vraag. De scheiding van kerk en staat beschermt, zoals hierboven besproken, in de huidige Nederlandse context vooral kerken en andere religieuze organisaties tegen inmenging door de staat. In zijn huidige staatsrechtelijke interpretatie is het beginsel dus niet relevant voor ongebonden gelovigen. Dat kan natuurlijk terecht

zijn – het recht op zwangerschapsverlof is ook niet relevant voor alle burgers. Maar het kan ook zijn dat we in ons denken over de scheiding van kerk en staat tot nu toe bepaalde aspecten over het hoofd hebben gezien. Is een andere interpretatie mogelijk en gerechtvaardigd die wel mede betrekking heeft op zwevende gelovigen?

Op het eerste gezicht lijkt dit overbodig, omdat de interne kant van de levensbeschouwing van zwevende gelovigen al afdoende wordt beschermd door de vrijheid van godsdienst. Hoe zij hun geloof individueel willen beleven, wordt beschermd door dit grondrecht, en meer is bij hen per definitie ook niet nodig omdat zij niet voor organisaties kiezen. Maar dat kan niet het hele verhaal zijn, omdat het wel of niet georganiseerd zijn geen zwart-wit kwestie is.

Als gelovigen zich niet in hechte geloofsgemeenschappen wensen te organiseren, maar bijvoorbeeld in losse netwerken, kan de scheiding van kerk en staat wel degelijk implicaties hebben. Het lijkt mij dat dit beginsel dan inhoudt dat de staat niet van gelovigen kan eisen dat ze zich wel organiseren. Dat lijkt misschien een open deur, maar het is het niet. Voor sommige regelingen vereist de overheid immers dat er een sterke organisatie is. Dat geldt bijvoorbeeld bij de toedeling van zendtijd aan levensbeschouwelijke stromingen: de organisaties die zendtijd krijgen, moeten volgens de overheid voldoende herkenbaar en representatief zijn. Een dergelijke eis bevoordeelt gevestigde organisaties en sluit zwevende gelovigen uit. Het gevolg is pressie op religieuze stromingen om zich te bundelen en samen te werken, wat bijvoorbeeld blijkt uit de voortdurende discussie over de moslimomroepen. Het lijkt mij dat de scheiding van kerk en staat impliceert dat er echt een noodzaak moet zijn voor een dergelijke eis tot samenwerking. Bij de levensbeschouwelijke omroepen bestaat die noodzaak, omdat zendtijd moeilijk aan individuen of hele kleine groepjes kan worden toegewezen. Maar bij andere thema's, bijvoorbeeld bij de kerkelijke opleidingen, kan een eis tot samenwerking staatsrechtelijk gezien problematisch zijn.

3. *Subsidie aan kerken en religieuze organisaties*

Een controversieel thema in actuele politieke debatten is het ondersteunen van kerken, moskeeën en religieuze organisaties. De overheid geeft geen algemene subsidies meer aan de kerken, maar geeft vaak nog wel specifieke steun en onderhoudt relaties met de kerken. De restauratie van historische kerkgebouwen wordt gesubsidieerd en sommige kerken zijn

erkend als officiële trouwlocatie. Het Leger des Heils krijgt overheidsgeld voor zijn reclasseringswerk en dat geldt ook voor tal van kerkelijke en confessionele organisaties op het gebied van onderwijs, cultuur, maatschappelijk werk en media. Daarnaast zijn er subsidies voor iftarmaaltijden en kerstzangbijeenkomsten.

Soms wordt in discussies hierover gezegd dat een dergelijke steun in strijd is met de scheiding van kerk en staat. Dat is in zijn algemeenheid onjuist. Zolang de staat zich niet bemoeit met de interne gang van zaken in de gesubsidieerde kerken is de scheiding van kerk en staat niet in het geding. De neutraliteit van de staat en het gelijkheidsbeginsel daarentegen kunnen soms wel in het geding zijn, als bijvoorbeeld de ene kerk wel subsidie krijgt, maar de andere kerk of de moskee niet, zonder dat er voor dat ongelijke verschil in behandeling goede gronden zijn.

Laten we beginnen met de eenvoudigste voorbeelden: de steun voor historische gebouwen. Die valt gewoon onder de monumentenzorg. Zolang de staat daarbij geen andere criteria hanteert voor de restauratie van kerken dan voor andere monumentale gebouwen, is er geen staatsrechtelijk probleem. De overheid kan ook subsidie geven voor kerkgebouwen met als argument dat ze ook voor algemene maatschappelijke en culturele doeleinden worden gebruikt. Als een kerk met een verwijzing naar dergelijke activiteiten om extra steun vraagt, mag de overheid daaraan wel aanvullende eisen stellen, bijvoorbeeld dat die activiteiten algemeen toegankelijk zijn en dat daarbij geen discriminatie plaatsvindt. Dat is gerechtvaardigd omdat de kerk zich voor dat deel van het gebruik van het gebouw op de markt begeeft van algemene diensten waarop dus ook de gewone wetgeving zoals de Algemene wet gelijke behandeling van toepassing is.

Dat geldt ook wanneer een kerkgebouw wordt aangewezen als locatie waar burgerlijke huwelijken kunnen worden gesloten. Een kerk is daartoe niet verplicht, maar als zij dat wil, moet men het gebouw ook voor alle huwelijken openstellen. Het is dan dus niet toegestaan om uitsluitend huwelijken van leden van de eigen kerk, of uitsluitend huwelijken tussen paren van verschillend geslacht toe te staan in het gebouw. Als een kerk zich buiten het specifieke kerkelijke domein begeeft, dient zij zich aan de algemene regelgeving te houden.

Controversieel wordt de relatie tussen overheid en kerk wanneer het gaat om de ondersteuning van maatschappelijke activiteiten die door de overheid waardevol worden geacht. Maatschappelijk werk, jongerenwerk en het verzorgen van beroepsopleidingen voor kerkelijke ambten zijn daarvan voorbeelden. In sommige gevallen is het een kerkgenootschap

dat bepaalde faciliteiten en subsidie ontvangt, zoals het Leger des Heils voor zijn reclasseringsactiviteiten of de verschillende kerken voor omroepactiviteiten. In andere gevallen gaat het om organisaties met een duidelijke confessionele kleur, zoals Youth for Christ. Hierover vinden tegenwoordig, vooral in gemeenteraden, vaak heftige en verwarde discussies plaats.

Bij Youth for Christ gaat het niet om een kerk, dus de scheiding van kerk en staat is niet in het geding. Maar het discriminatieverbod en het ideaal van de neutrale staat wel. Een gemeente mag daarom niet bijvoorbeeld al weigeren om confessionele organisaties in aanmerking te laten komen voor subsidie. Categorisch uitsluiten van Youth for Christ, laat staan van kerkelijke organisaties, is dus niet toegestaan. Ook bij subsidies aan kerken is de scheiding van kerk en staat niet in het geding, zolang de overheid maar geen eisen stelt aan het intern functioneren van de kerk en er geen subsidie wordt verstrekt voor specifiek kerkelijke activiteiten zoals de credienst.

Subsidie of andere steun aan kerkelijke en confessionele organisaties is dus niet in strijd met de scheiding van kerk en staat. Er kunnen wel voorwaarden worden gesteld bij de toekenning op grond van de neutraliteit van de staat. Hierbij moet een verschil worden gemaakt tussen situaties waarin een kerk of confessionele organisatie als enige subsidie krijgt voor een bepaalde activiteit en situaties waarin meerdere organisaties elk een deel van de subsidie krijgen. In het eerste geval mogen eisen worden gesteld aan de doelgroep en aan het personeels- en vrijwilligersbestand. Als de overheid een monopolie in stand houdt, mag ze eisen dat de desbetreffende organisatie breed werkzaam is en ook niet discrimineert in haar beleid. Is het een algemene taak waarvoor aanbesteed wordt, dan kunnen in de aanbestedingsvoorwaarden eisen worden gesteld aan algemene toegankelijkheid.

Als de overheid daarentegen aan meerdere jongerenorganisaties elk een deel van de subsidie geeft, is er geen bezwaar tegen dat sommige zich specifiek richten op evangelische christenen of moslims. Voor de verdeling van subsidie over meerdere organisaties zijn verschillende verdelingscriteria mogelijk, die allemaal neutraal en dus toelaatbaar kunnen zijn. Men kan kijken naar de achterban of het ledental van de verschillende organisaties en dan per lid een bedrag vergoeden. Hoe groter de achterban, hoe groter de subsidie. Men kan ook kijken naar de behoefte aan de specifieke diensten; dit is in grote lijnen het uitgangspunt bij bijvoorbeeld onderwijs en bij de verdeling van geestelijke verzorgers in leger

en gevangenen. In beide gevallen geeft men een proportionele steun, in verhouding tot achterban of marktpositie.

Men kan ook kiezen voor een minimumbedrag om een bepaalde voorziening in stand te houden op voldoende niveau, en dus niet een proportionele, maar een forfaitaire vergoeding geven. Dan krijgt iedereen hetzelfde bedrag, ongeacht de grootte. Deze regeling is in 2006 onder staatssecretaris Rutte gekozen voor de financiering van de destijds bestaande vijf kleine kerkelijke seminaria. Op dat moment liepen de bedragen die de overheid vergoedde voor de verschillende seminaria onderling uiteen door allerlei historische toevalligheden, terwijl voor die verschillen geen objectieve reden meer bestond. Om voortaan een duurzame en objectieve grondslag te hebben, is er toen voor gekozen om voor ieder seminarium, ongeacht de omvang van achterban of studentenpopulatie, eenzelfde bedrag ter beschikking te stellen, ter grootte van een hoogleraarssalaris. De gedachte hierachter was dat een omvang van een full-time kracht op hoogleraar niveau het minimum was om de kwaliteit van een seminarium te waarborgen. Gemeenten kiezen vaak voor eenzelfde forfaitaire regeling wanneer het gaat om relatief kleine subsidies voor maatschappelijke organisaties, die ongeacht de grootte eenzelfde bedrag krijgen.

Vaak zijn er mengvormen, bijvoorbeeld doordat niet per lid wordt betaald, maar op basis van grove categoriën van grootte, zoals bij de bekende indeling in A-, B- en C-omroepen. Omdat zuivere proportionaliteit een lastig criterium is (het vereist bijvoorbeeld zeer zorgvuldige *screening* van ledenadministraties), is een categorie-indeling naar grootte veel werkbaarder. Dit is eveneens verdedigbaar: er is niet slechts één juiste, neutrale oplossing.

In Nederland worden specifiek kerkelijke activiteiten in principe niet gefinancierd. Er is hier geen kerkbelasting zoals in Duitsland en religieuze voorgangers worden niet betaald door de staat zoals in België, het Franse Elzas-Lotharingen en Turkije. Alleen in specifieke situaties waar de overheid een eigen verantwoordelijkheid heeft voor sommige burgers ligt dat anders: in gevangenen, in het leger en in instellingen van de gezondheidszorg. Een indirecte subsidie bestaat in de aftrekbaarheid voor de inkomstenbelasting van giften aan kerkgenootschappen en andere levensbeschouwelijke organisaties. Hiermee erkent de overheid dat dergelijke organisaties een belangrijke maatschappelijke rol vervullen, zoals zij dat ook bij andere maatschappelijke en culturele organisaties doet. In verschillende studies is die maatschappelijke bijdrage van kerken ook in cijfers omgerekend. Daaruit is gebleken dat de kerken en moskeeën door

hun maatschappelijke activiteiten, meestal via vrijwilligerswerk, de overheid vele miljarden per jaar besparen. Dat is naar mijn mening een goede reden om die fiscale aftrekbaarheid te handhaven.

De Nederlandse benadering lijkt me te prefereren boven die van de buurlanden. De intensiteit van de betrokkenheid bij levensbeschouwelijke organisaties varieert, maar dat speelt in de Belgische en Duitse systemen geen rol. Een lid dat ooit bij zijn geboorte gedoopt is en alleen nog in naam lid is, levert een kerk evenveel op als een actief en betrokken lid. In Nederland kunnen de leden zelf bepalen hoeveel ze willen bijdragen aan hun kerk en hoeveel fiscale subsidie ze daarmee krijgen. Daardoor weegt de intensiteit van de betrokkenheid mee, en is er een stimulans voor de leiding van organisaties om in te spelen op de wensen en behoeften van de achterban. Het Belgische en Duitse systeem begunstigt de gevestigde kerken en bevestigt bovendien de macht van de hiërarchie binnen die kerken omdat die maar beperkt afhankelijk is van de leden voor financiële steun. Het Nederlandse systeem kent dus een grotere dynamiek en flexibiliteit. Als gelovigen kritiek hebben op de kerkelijke leiding, kunnen ze dat eenvoudig in hun kerkelijke bijdrage laten merken.

4. Opleidingen tot het geestelijk ambt

Tot slot nog enkele opmerkingen rond de opleidingen tot het geestelijk ambt, een thema dat mijn bijzondere belangstelling heeft. In 2005 en 2006 was ik namens de vijf kleinere seminaria betrokken bij de onderhandelingen met de PKN en met het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap over een nieuwe regeling. Momenteel ben ik betrokken bij de gesprekken over een mogelijke overgang van het Remonstrants Seminarium naar de VU. Die gesprekken zijn op het moment van schrijven nog gaande wat het lastig maakt om de thematiek tot in details te bespreken. Maar wel kan ik hier tentatief in enkele algemene lijnen aangeven hoe men vanuit het staatsrecht, maar ook vanuit een vrijzinnige kerkvisie, tegen mogelijke regelingen zou kunnen aankijken.

Rond dit thema ontmoeten kerk en staat elkaar, vanuit het beginsel van scheiding gezien, op bijzondere wijze. De staat is verantwoordelijk voor de financiering en kwaliteitsbewaking van het hoger onderwijs (en rechtstreeks voor het onderwijs aan de rijksuniversiteiten), maar het hoort tot de interne zaken van een kerkgenootschap om de opleidingseisen te bepalen voor de eigen pastores. De klassieke *duplex ordo*, zoals die op dit moment nog bestaat aan de Universiteit Leiden, is een mooie op-

lossing voor deze spanningsverhouding. De staatsopleiding zorgt gedurende vier jaar voor een degelijke academische basis rond niet-kerkelijke vakken en daarna volgt nog een tweejarige kerkelijke opleiding onder verantwoordelijkheid van de kerk, met een marginale kwaliteitstoets door de universiteit en gefinancierd door de staat. (Overigens kan de idee achter een dergelijke *duplex ordo* ook aan een bijzondere universiteit gestalte krijgen, wanneer de kerkelijke opleiding onder verantwoordelijkheid van een kerkelijk seminarium plaatsvindt in aansluiting op een vierjarige opleiding aan de faculteit.)

Het instituut van de kerkelijke hoogleraar paste daar perfect bij: een aanstelling door de kerk, met opnieuw een marginale kwaliteitscontrole en beperkte invloed van de universiteit. Met het afscheid van Marius van Leeuwen, die na de vorming van de Protestantse Theologische Universiteit in 2007 de enige overgebleven kerkelijk hoogleraar was (tot dit in 2008 werd omgezet in een bijzonder hoogleraarschap), nemen we niet alleen afscheid van een bijzonder persoon, maar ook van een bijzonder instituut. Ik heb in 2006 bij het ministerie gepleit voor de instandhouding ervan, ook omdat dit vanuit staatsrechtelijke perspectief de meest zuivere oplossing was, maar het was natuurlijk wat overdreven om voor slechts één hoogleraar een uitzonderingsregeling in de wet te handhaven. Principeel staatsrechtelijk blijft het echter een verlies.

Een andere optie is die van zelfstandige, maar door de staat gefinancierde kerkelijke theologische faculteiten of universiteiten, zoals die vanuit de twee grote kerken en enkele middelgrote kerken zijn opgericht. Vanuit het perspectief van de scheiding van kerk en staat is dit een legitieme mogelijkheid, mits de staat zich beperkt tot een marginale kwaliteitstoets. Vanuit een vrijzinnige en oecumenische visie verdient een dergelijke oplossing echter niet de voorkeur. Het is wenselijk dat voorgangers tijdens hun studie worden geconfronteerd met de rijkdom van andere tradities en onafhankelijk wetenschappelijk onderwijs genieten dat niet in een kerkelijk kader staat. Dat bevordert dat theologen midden in de samenleving staan en ook in oecumenisch verband kunnen opereren. Hoewel deze laatste kanttekening wel gemaakt kan worden vanuit mijn eigen kerkelijke visie, is het niet aan de overheid om deze voorkeur uit te spreken. Dan gaat ze immers haar bevoegdheid te buiten. Aandringen op oecumenische samenwerking door het ministerie zou dus op gespannen voet staan met de scheiding van kerk en staat.

Ook de structuur die thans aan de VU bestaat met een driejarige *joint bachelor* en driejarige *master* waarbinnen kerkelijke opleidingen en faculteit samen het onderwijs verzorgen, is toegestaan, terwijl deze opzet aan een

staatsuniversiteit in strijd zou zijn met de scheiding van kerk en staat. De staat wordt dan direct verantwoordelijk voor kerkelijke vakken en kan zich niet tot een marginale toets van die vakken beperken. Aan een bijzondere universiteit weegt dat bezwaar minder, op voorwaarde dat de faculteit en de externe organisaties die de kwaliteit van het onderwijs waarborgen zich terughoudend opstellen bij het toezicht op de door seminaria verzorgde vakken en op de overige werkzaamheden van de bij de seminaria aangestelde docenten.

Een laatste vraag, aansluitend op mijn eerdere herijking van de scheiding van kerk en staat, luidt: wat past het beste bij zwevende gelovigen? Hoe kan in hun behoefte aan geestelijk verzorgers worden voorzien? Het lijkt mij dat dit het beste kan door een algemene masteropleiding pastoraat, waarin specifiek aandacht wordt besteed aan mogelijkheden om los van institutionele verbanden als vrij gevestigde pastor te functioneren. Wezenlijk daarbij is dat studenten de vrijheid krijgen om eigen keuzes te maken en bij het onderwijs van verschillende kerkelijke opleidingen (en bij opleidingen vanuit andere spirituele tradities) te 'shoppen'. Maar die openheid naar andere tradities past ook bij de remonstrantse traditie, bij de inzet voor oecumene en interreligieuze dialoog – thema's waar ook de scheidende hoogleraar Marius van Leeuwen zich steeds sterk voor maakte. Het lijkt mij daarom zinvol om ook in de remonstrantse kerkelijke opleiding voldoende keuzeruimte te creëren om aan die openheid recht te doen.

- W. van der Burg, *Het ideaal van de neutrale staat. Inclusieve, exclusieve en compenserende visies op godsdienst en cultuur* (oratie Rotterdam), Den Haag 2009
- M. Davelaar en E. Smits van Wacsberghe, *Tussen principes en pragmatisme. Een onderzoek onder Nederlandse gemeenten naar de subsidiëring van levensbeschouwelijke organisaties*, Utrecht 2010
- L. Nickolson, *Met Recht Geloven. Religie en maatschappij in wet en debat*, Amsterdam 2010, tweede, herziene druk

Wie
kant
verb
ter z
sam
verk
nem
lijde
V.D
gode
D
dat z
niet
gen
wat l
In
remo
zoud
den v
een k
gader
(het
vraag
loone
van V
piële
zijn d
tionel
ambts
kerke
In
wikke
status